

Доц. др ЈЕЛИЦА А. ВЕЉОВИЋ
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Е-адреса: jelica.veljovic@filum.kg.ac.rs

ОД ХУМАНОГ ДО ПОСТХУМАНОГ: ФОРМУЛАЦИЈЕ И РАЗГРАНИЧЕЊА НОВЕ ПАРАДИГМЕ У ХУМАНИСТИЧКИМ НАУКАМА*

САЖЕТАК: Овај рад има за циљ покушај утврђивања и разграничења дефиниција и концепата присутних и коришћених у оквирима критичког оквира и дискурзивног апарата који се баве постхуманим као новим појмом унутар хуманистичких наука, као феноменом савременог човечанства и као новим идеолошким алатом биополитике за 21. век. У том смеру, највећи фокус овог рада је покушај да се дискурзивно разграничи низ дисциплина и појмова којима се приступа у анализама постхуманог стања или постхуманог

---

* Истраживање спроведено у раду финансирано је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години број 451-03-47/2023-01/ 200198).

доба, а то су, пре свега, постхумано, постхуманизам и трансхуманизам. Поред тога, радом се покушава указати на цивилизацијски, понавјише филозофски и културолошки континуитет одређених идеја које се данас означавају као постхумане, како би се указало на континуитет, али и аисторичност људских промишљања у смеру феномена везаних, углавном и искључиво, за савремено доба. У овом аспекту ће се начинити осврт кроз критички приказ књижевних текстова присутних у историји књижевности, знатно пре појаве Четвртог индустријског доба и доминације сајбер културе. Оваквим увидима, рад тежи да скицира и расветли основне линије промишљања о постхуманом, постхуманистичком и трансхуманистичком, као новим модусима испитивања хуманог и хуманистичког, као и путање њиховог развоја у смеру биополитике за 21. век.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: постхумано, постхуманизам, трансхуманизам, (не)хумано, постхуманистичка књижевност, постхуманистичко читање

Ка археологији постхуманог

Дуже времена чини се да је присуство постхуманости оно што означава данашњицу савременог човека, како са нешто апстрактније и глобалне разине, тако и са становишта конкретнoг опипљивог постојања. Зашавши у визије постхуманости каква нам је данас дата и каква покушава да се натурализује, можемо увидети дуготрајност и постојаност ове идеје, која, као да је одувек ту – и пре модерности, и пре рационалног и позитивистичког предлошка формирања људске цивилизације као хумане, и пре самог појма и поимања њене постхуманости. У том светлу је посебно занимљиво истаћи да се у *Кембрицовом љиручнику за књижевност и љосћхумано* (Cambridge Companion to Literature and Posthuman) за почетак хронологије постхуманог – као визије која

подразумева другачије и друго од људског – узима средњо-вековно писмо бенедиктинског теолога Ратрамнуса из Корбија (*Ratramne de Corbie*) из 9. века н. е., насловљено *Еписџола о кинокефалим сџворењима* (*Epistola de cynocephalis*)¹. У овом писму аутор расправља о покрштавању хибридних и зооморфних људских бића са псећим главама виђеним на северу Европе, као и о могућностима њиховог рационалног деловања, те спасења путем хришћанства. Аргументација за рационално деловање кинокефалих људи заснива се на њиховој хуманизацији кроз ритуале облачења и повезаног осећаја срамоте и обичаја припитомљавања других животиња, што је схваћено као ексклузивна одлика једино рационалних животиња, тј. људи. Уколико оставимо по страни узроке саме конструкције слике зооморфних одн. кинокефалих људи у теолошкој традицији, можемо увидети да се у раним учењачким расправама о људскости и разуму, често увезује имагинаријум чврсто заснован на дихотомији животињског и људског, телесног и духовног, природног и културног. Оно што искрсава као неумитност из Ратрамнусове расправе јесте његово рационализовање и хуманизовање онога што је до тада стандардизовано као чудовишно, онострано, мутирано те недовољно хумано², а на шта се сада баца ново постхуманистичко светло тумачења, усмерено ка непостојаности јасних дихотомских граница између људског и нељудског, анималног или чудовишног, и то у времену премодерности – пре развоја картезијанске концепције човека и пре појаве хуманизма.

На истој хронолошкој линији постхуман(истичк)ог, али сада као њен филозофско-идеолошки репер, налази се Ари-

---

¹ K. Steel (2017): “Medieval”, *Cambridge Companion to Literature and Posthuman*, Cambridge: Cambridge University Press, 6.

² S. G. Bruce (2006): “Hagiography as Monstruous Ethnography: A Note on Ratramnus of Corbie’s Letter Concerning the Conversion of the Cynocephali”, *Insignis Sophiae Arcator: Medieval Latin Studies in Honour of Michael Herren*, Turnhout: Brepols, 48–53.

стотелово дело *Полиѿика* из 350. год. Према Лаграндеру (Kevin LaGrandeur)³ Аристотел промишља о корисности алатки које би својим интелектуалним радом и функционалношћу, а следећи или предвиђајући вољу својих господара, унапредиле људски рад и надоградиле његове физичке и менталне способности, али искључиво у дихотомији господар – слуга. Уколико погледамо почетак овог Аристотеловог трактата (књ. 1, глава 2), Аристотел налази да су за функционисање људског домаћинства, а тиме и сваке људске заједнице, неопходна одређена оруђа за обављање послова, убрајајући у то како неживе објекте тако и тзв. „жива оруђа”, тј. робове. Образлажући даље ову потребу кроз однос владања и покораванња као природно датог принципа живота, а самим тиме и подређивање целокупног живог диверзитета – како људског тако и нељудског – према антропо и фалоцентричној хијерархији, у којој влада апстрактни разум, а конкретно мушкарац као његово једино утеловљење, Аристотел је истакао следеће промишљање:

Јер кад би свако оруђе могло само да ради свој посао, било да му је наређено било да предосети господареву жељу, као што причају за Дајдалове статуе и Хефајстове треношце, за које песник каже да су „сами ишли на скупштину богова”, и када би чунци могли сами да ткају а плеткар сам да удара у китару, нити би градитељима били потребни помоћници нити господарима робови.⁴

И поред овог бинарног сагледавања читавог биодиверзитета који је организован према принципу разума, Аристотел наговештава иновативну и антиципаторску промисао у развоју алатки (притом их не дефинишући више као живе

³ K. Lagrandeur (2017): “Early Modern”, *Cambridge Companion to Literature and Posthuman*, Cambridge: University Press Cambridge, 16–18.

⁴ Аристотел (1975): *Полиѿика*, Београд: ВИГЗ, 33.

и неживе), и то у складу са ефикасношћу и божанским прогресом човека: могућност самосталног испуњавања делатности од стране алатки, али и потенцијалних когнитивних капацитета који би у то морао бити укључен. У делу које улази у темељ развоја модерног западноевропског друштва, од ренесансе наовамо, постоји, дакле промисао у маниру постхуманости нашег доба, а то је могућност развоја паметних функционалних алатки – код Аристотела конкретно прелачког и музичког алата – које би у својој покорности обезбедиле прогрес хумане цивилизације и прекорачење њених до тада познатих граница, и то, ка сфери божанског.

Сагледавши ова два текста као нека од примарних промишљања о постхуманом као другачијем од хуманог – као анималном, или као технолошки унапређеном хуманом – увиђамо да постоји једна читава археологија постхуманог, паралелна са већ изучаваном археологијом хуманизма. Може се, према томе, чинити да је постхуманост феноменолошка појава у оквиру контекста друштва Четврте индустријске револуције, која је допринела коренитим изменама наших антрополошких, културолошких и филозофских образаца; може се чинити и да је постхуманост прагматичарски пројекат, прожет новим биополитичким моделима моћи, али и научним и техничко-технолошким проигравањима људске природе и свега што је досад сматрано људским; а можда се постхуманост може разумети и као одувек присутна метафизичка тежња, давно обећање о превладавању људских ограничења, усавршавању и унапређењу управо оних пукотина и празнина у постојању *homo sapiens*-а које су га неизоставно водиле у смртност.

У овом тродимензионалном нацрту разумевања онога што би било постхумано стање, опортунистички дискурси око самог појма постхумано као „ново-хумано”, својим зујањем доприносе шуму у покушају херменеутичког пробоја у

све оно што постхуманост подразумева или може подразумевати. Ова непроходност додатно мотивише потребу за утврђивањем епистеме за постхумано стање, која би допринела ширем и конкретнијем разумевању свега онога шта је постхумано(ст). Чини се да нам у овом покушају херменеутичког пробоја, као дискурс нове епистеме, може помоћи управо постхуманизам, будући да подразумева како покушај спознаје постхуманог, а самим тиме и хуманог као његове полазне тачке, тако и покушај разумевања модела производње знања, истина, дискурса и нових наратива постхуманог доба који скупа стреме ка формирању аксиома на којима би почивала наука „о” постхуманом добу и „за” њега. Зато би картографија онога што се подразумева под постхумано, али и постхуманистичко, била корисна, па чак и неопходна, јер се од краја деведесетих активно покушава одговорити на питање које у себе већ учитава нашу постхуманост, а које је формулисала Кетрин Хејлс⁵: „Како смо постали постхумани?”⁶

Парадигма постхуманог: постхуманизам – трансхуманизам

Појам постхумано треба схватити као парадигму која подразумева редефинисање појма хумано у контексту 21. века. Ферандо⁷ истиче да се ради о кровном термину, јер у себи обједињује различите и чак опречне научне приступе и теорије, од оних који се баве критиком хуманистичког концепирања и формирања човека као субјекта везаног за

⁵ K. Hayles (1999): *How we became posthuman*, Chicago: Chicago University Press, 291.

⁶ Превод ауторке рада. Оригинални цитат: „How we became posthuman?”

⁷ F. Ferrando (2019): *Philosophical Posthumanism*, London, New York: Bloomsbury Publishing, 27.

традицију западноевропске цивилизације и антропоцентризам, до оних који настоје да потврде неопходност превазилажења човека – *homo sapiens*-а, као биолошки ограничене врсте и који користе термин постхумано да означе следећу фазу у развоју човечанства. Можемо додати и да је термин постхуман отворен концепт: има природу адјектива, у описивању стања хуманитета и света обележеног информационим технологијама и дигитализацијом (најчешће коришћен у синтагмама попут постхумано доба и постхумано стање), али и читавог једног лексичког поља, које укључује ново поимање човека као синтетичког, протетичког или киборгизованог бића, али, како подвлачи Хербрехтер⁸, и све друге облике живота одн. постојања, обележаване као нехумани или ахумани, животињски, монструозни и фантазамски. За почетак, постхуманим се свакако подразумевају различите идеје о испитивању хуманог, те у том смислу ова парадигма може подразумевати како деконструкцију тако и проблематизацију или надоградњу онога што јесте и може бити хумано.⁹ Ферандо издваја различите струје рада и мишљења у његовом оквиру¹⁰, али основна разлика и примарна, чак онтолошка, подела у приступању појму постхумано своди се на постхуманизам и трансхуманизам.

---

⁸ S. Herbrechter (2013): *Posthumanism. A critical analysis*, London, New York: Bloomsbury Publishing, 8.

⁹ Ј. Вељовић (2021): *(Пост)хумани и генџијџиџи: романи Хуана Гојјисола*, Крагујевац: ФИЛУМ, 58.

¹⁰ Ферандо издваја следеће дисциплине у оквиру постхуманизма: културолошки, критички и филозофски постхуманизам и нови материјализам; са друге стране, у оквиру трансхуманизма налазе се струје као што су: либертаријанистички и демократски трансхуманизам, екстропијанизам, сингуларитаријанизам. У оквирима дискурса и дисциплина о постхуманом налазе се и појмови антихуманизам и метахуманизам (вид.: F. Ferrando (2018): “Transhumanism/Posthumanism”, *Posthuman Glossary*, London, New York: Bloomsbury Publishing, 438–439).

У оваквој подели треба назначити да је постхуманизам теоријско залеђе којим се истиче нужност изналажења оквира одрживе будућности за постхумано доба или стање, у којој би се пронашли скупа хумано и нехумано, превазилазећи нормативне хуманистичке системе вредности, али и границе означене терминима феминино/маскулино, андрогино и *queer*, анимално, роботско или синтетичко, монструозно... једном речју, читав материјални живи свет, биолошки или артифицијелно-технолошки – заснован, без дуализама, граница и хијерархија. Стога се истиче да је постхуманизам постантропоцентричан¹¹, а уз то и преваходно постдуалистички и постексклузивистички¹², са циљем да ревидира и деконструира ренесансно хуманистичко виђење да је човек мера свих ствари у природи¹³. Постхуманизам изискује постављање етичких темеља за постхумано стање у ком се налазимо сада, али и за оно које може доћи, те је усмерено ка праћењу пројеката радикалних унапређења човека (везаних за изучавања у областима попут нанотехнологије, биоинжењеринга, еугенике, киборгизације...), али и нових позиција доминације и биополитике која би додатно учврстила јаз и границе са другим-од-хуманих, као што су стварање новог колонијализма кроз хиперкапитализам, дигиталног пролетеријата, технолошки ојачаних некрополитика, трансхуманистичког растеловљења човека и укидања човека као биолошки и духовно утемељеног организма. Управо у том светлу

¹¹ R. Braidotti (2013): *The Posthuman*, Cambridge: Polity Press, 55–56.

¹² F. Ferrando, *н. г.*, 183–186.

¹³ Треба поменути да се управо у том маниру у различитим дискурсима о постхуманом често ревертује емблематска слика ренесансе, Микеланђелов *Витрувијев човек*, која је заснована на Протагориној антропоцентричној тези да је човек мера свих ствари, што је касније постала окосница идеологије хуманизма. Један од постхуманистичких примера реверзије ове слике је изјава Р. Брајдоти: „Витрувијев човек је постао киборг” (*“Vitruvian Man has gone cyborg”*), вид.: R. Braidotti, *н. г.*, 90.

се ревидира картезијански мото *Cogito, ergo sum* као начелни принцип хуманизма као идеологије који је условио стварање рационалистичке, антропоцентричне, европоцентричне и дуалистичке концепције живота као система. Волф¹⁴ управо оваквим ревидирањем критикује хуманистичко наслеђе као дискриминаторну идеологију подређивања и жртвовања сваког означеног као други и другачији у односу на хуманистички систем, те у духу постхуманистичког настављања традиције деридијанске деконструкције, закључује: „Ја сам хуман пре него што мислим” и „Ја могу бити нехуман тек након што мислим”¹⁵. Овиме као да се истиче јасна разлика између хуманизма као идеологије и хуманизма као иманентног етичког принципа, као и да се испред хуманизма и рационалног промишљања поставља управо хуманост, а да нехуманост може бити производ управо рационалне промисли.

Постхуманизам је дакле критички дискурс који постхумано прихвата као могућност и уводи га као објекат дискурса, а који свакако поставља у темеље промишљања и анализе, и често али не искључиво из перспективе технолошког развоја. Како је Хербрехтер¹⁶ у једном од последњих радова истакао, постхуманизам није нови савез хуманистичких наука и технологије, њихова биополитичка петља, јер је основа постхуманизма нешто друго – то је критика хуманизма, потреба да се зађе у његове грешке и скретања од онога што су његово наслеђе и вредности; постхуманизам није технофобичан, али одбија да посматра технологију

---

¹⁴ C. Wolfe (2003): *Animal Rites: American Culture, the Discourse of Species and Posthuman Theory*, University of Chicago: Chicago Press, 209.

¹⁵ Превод ауторке рада. Оригинални цитат: “I am human before I think”, “I am inhuman only after I think”.

¹⁶ S. Herbrechter (2023): “Yearning for the Human in Posthuman Times: on Camu’s Tragic Humanism”, *Posthuman Pathogenesis. Contagion in Literature, Arts and Media*, New York, London: Routledge, 27.

есенцијалистички или детерминистички. Не треба га као таквог изједначавати са популарном визијом постхуманизма који је мешавина футурологије и сензационализма.

Постхуманизам као своје полазне тачке узима антихуманистичка тумачења човека из теорија постструктурализма и деконструкције¹⁷, при чему антихуманизам имплицира антифашизам, антирасизам, постколонијализам, феминизам, антиевроцентризам¹⁸, који су расветлили хуманизам као идеологију и дискурс. На овој дистинкцији јасније се инсистира у радовима тзв. културолошког или књижевног постхуманизма¹⁹, који почива на тези да је мета постхуманистичке критике културна политика хуманизма као идеологије засноване на логици доминације и дискриминације, деспотизму, монолитно успостављеној схеми онога што је хумано, а што је произвело насиље и репресију над сваким другим који из ових модела искаче – било да се ради о човеку, животињи или артифицијелном ентитету. Можемо само додати да су оваква критика и потреба за преиспитивањем хуманистичког као есенцијално рационалистичког, картезијанског, просветитељског, модернистичког система или пројекта и биле подручје постструктуралистичког и постмодернистичког испитивања и критике у радовима филозофа као што су: Жан-Лик Нанси (Jean-Luc Nancy), Морис Мерло Понти (Maurice Merleau-Ponty), Жак Дерида (Jacques Derrida), Мишел Фуко (Paul-Michel Foucault), Петер Слотердајк (Peter Sloterdijk), Славој Жижек, а оне би се све могле објединити у еклатантном маниру Емануела Левинаса²⁰: „Хуманизам заслужује критику само стога што није у довољној мери хуман”.

¹⁷ K. Hayles, *н. г.*, 44.

¹⁸ R. Braidotti, *н. г.*, 23–25.

¹⁹ S. Herbrechter, *Posthumanism*, 12.

²⁰ Е. Левинас (1999): *Друкчије или с ону сѣрану бивсѣва*, Београд: Јасен, 195.

Треба поменути да је сам постхуманизам као теоријско-критичка парадигма и дискурс временом развио поткатегорије усклађене, како са предметом критичке анализе тако и са смером у ком би требало да допринесе даљем изучавању и формирању постхуманог као концепта којим се радикално мења епистемолошка равна будућег човечанства. Тако разликујемо спекулативни постхуманизам²¹, књижевни или културолошки постхуманизам (Прамоод Најар [Pranod K. Nayar], Стефан Хербрехтер [Stefan Herbrechter], Мадс Розендал Томсен [Mads Rosendahl Thomsen]), критички и филозофски постхуманизам, утемељен на филозофији витализма и новог материјализма (Кетрин Хејлс (Katherine Hayles), Рози Брајдоти [Rosi Braidotti], Франческа Ферандо [Francesca Ferrando]), ахуманизам, који се од критике дискурса специзма, а кроз концепте ахумано и нехумано, залажу за успостављање нове постхуманистичке биоетике, која треба имплицирати немогућност хуманог субјекта да себе привилегује и поставља изнад другог, јер је и сам човек у својој биолошкој суштини и „друго-од-људског”²², тј. нехуман (*inhuman*) или ахуман (*ahuman*) (Патриша Мекормак [Patricia McCormack], Кери Волф [Cary Wolfe]).

У оквирима промишљања о постхуманом оформљен је метахуманизам као метатеоријска и метадискурзивна перспектива у односу према постхуманизму, али која уједно тежи и оцртавању јасне етичке, идеолошке и политичке могућности и балансирања на граници постхуманизма и трансхуманизма, осмишљавањем нових система релација човека са његовом средином – хуманог и нехуманог – најављујући

²¹ D. Roden (2018): “Speculative Posthumanism”, *Posthuman Glossary*, London, New York: Bloomsbury Academic, 398–401.

²² C. Wolfe (2010): *What is Posthumanism?*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 17; C. Wolfe (2009): “Human, All Too Human: ‘Animal Studies’ and the Humanities”, *PMLA*, 124, (2): 571.

метачовека као „релационо тело”²³. Зоргнер (Stefan Lorenz Sorgner) и Де Вал (Jaime del Val) ову перспективу понудили су 2010. године у тексту *Метиахуманистички манифест*, који у десет кључних тачака обједињује различите концепте овог циља.²⁴

Са друге стране, трансхуманизам се као термин преваходно популаризовао у радовима еволуционог биолога Џулијана Хакслија (Julian Huxley) 1957. године, брата научнофантастичног писца Олдуса Хакслија (Aldous Huxley), који је овај термин користио са јасним хуманистичким и антропоцентричним утемељењем, позивајући се на рационалност, те изузетност човека у односу на остатак живог света.²⁵ Трансхуманизам треба схватити као издвојену и готово опречну дисциплину у оквиру промишљања о постхуманом, а у чијим оквирима налазимо струје као што су: либертаријанистички и демократски трансхуманизам, екстропијанизам, сингуларитаризам. Трансхуманизам подразумева веру у људско побољшавање и усавршавање кроз биотехнолошку еволуцију људи, чиме би се радикално превазишли познате људске способности, обличја али и ограничења попут тела, кроз идеје о растеловљености, учитавању ума на софтвер, крионизацији или о бесмртности. Услед ових модуса који подразумевају превазилажење сваке познате форме хуманог, трансхуманизам често користи акроним Х+ (H+), и у трансхуманистичкој литератури појам постхумано означава бу-

²³ Ј. Вељовић, *н. г.*, 63.

²⁴ *Метиахуманистички манифест* доступан је на страници филозофско-уметничке групе Ничеов круг (The Nietzsche Circle), чији су чланови аутори Штефан Зоргнер и Хаиме де Вал. Може му се приступити на следећој страници: http://www.nietzschecircle.com/Pdf/METAHUMANIST_MANIFESTO.pdf. Исти текст је објављен и на страници пројекта *Метиа-йело* (Metabody), којим руководи Хаиме де Вал и у преводу на српски језик, на следећој страници: <https://metabody.eu/wp-content/uploads/2016/02/MetahumanistManifesto-serbian.pdf>.

²⁵ F. Ferrando, *Philosophical Posthumanism*, 29–30.

дућу усавршену верзију људи, којом се превазилазе све до сада познате концепције хуманог или људског.²⁶ Ова трансхуманистичка вера темељи се на просветитељским и рационалистичким медитацијама, ренесансном хуманизму, филозофским поставкама Исаака Њутна (Isaac Newton), Томаса Хобса (Thomas Hobbes), Џона Лока (John Locke) и Имануела Канта (Immanuel Kant), комбинујући тако емпиријску науку и критички ум, због чега га Волф и повезује са традицијом суштински хуманистичког и просветитељског промишљања називајући га „хуманистичким постхуманизмом” (*humanist posthumanism*).²⁷ Кери Волф је увидео филозофски континуум просветитељства управо на примеру трансхуманистичких поставки Ника Бострома (Nick Bostrom), који је оснивач Светске трансхуманистичке асоцијације *Humanity+* и Института за будућност човечанства (*Future of Humanity Institute*) при Универзитету у Оксфорду, а чији радови су често реферисани од стране Илона Маска (Elon Musk).

И други постхуманистички теоретичари ће направити и подвлачити дистанцу у односу према трансхуманизму,²⁸ управо због чињенице да су његови, како онтолошки темељи тако и епистемолошки циљеви другачији – они теже радикалном технолошком и сцијентистичком унапређењу човека, по цену превазилажења основа његове људскости илити хуманости, те, као људску судбину постављају трансцендирање сопствене природе и његово побољшавање кроз нужно технолошки медијум. Визмулер-Соко²⁹ ову трансхуманистичку агенду види као борбу против човекових биолошких

²⁶ F. Ferrando, “Transhumanism/Posthumanism”, 439.

²⁷ C. Wolfe, *What is Posthumanism?*, 124–125.

²⁸ S. Herbrechter et al., “Critical Posthumanism: an overview”, *Palgrave Handbook of Critical Posthumanism*, London: Palgrave Macmillan, 9–11.

²⁹ J. Vizmuller-Zocco (2013): “Language and Literature in Transhumanism”, *Beyond Postmodernism: Onto the Postcontemporary*, Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 46–49.

ограничења и као потпуни заборав биолошког човека и губитак *homo sapiens*-а, аргументујући своју тезу кроз детаљно описан утицај трансхуманистичких пројеката на човека, попут продужења живота, крионизације, учитавања ума на компјутер и радикално побољшање човека. Један од биоконзервативаца на чије поставке се подупиру многи постхуманисти у својим критикама трансхуманизма, Николас Агар³⁰, закључио је да биотехнолошким унапређењима човека долази до значајних промена у људској свести, те да би његово радикално унапређење изазвало неуродегенерацију и губитак когнитивних вештина услед отуђења од телесних искустава кључних за људско формирање, као што јесте људска телесност. У једном од последњих обраћања и Р. Брајдоти је истакла низ релација између трансхуманизма, напредног либералног капитализма и свемирског неоколонијализма, који даљу путању људске формалне савршености види једино у директној увезаности човека са технологијом са једне стране, те која стога одбацује биолошки ограничено људско тело као „застарели апарат” који се мора унапредити.³¹ На основу овог кратког увида у основе трансхуманистичких стремљења, као и у критички осврт постхуманистичких мислилаца према истима, може се назначити да су трансхуманистичке тенденције оне које би се могле разумети као идеолошки хуманистичке и есенцијално антихумане, услед чега је неопходно стално и избалансирано праћење ових дивергентних промишљања у оквиру парадигме о постхуманом,

³⁰ N. Agar (2010): *Humanity's End: why should we reject radical enhancement*, Cambridge, London: MIT Press, 180–182.

³¹ Ради се о пленарном предавању Розе Брајдоти одржаном 5. октобра 2022. године на Институту за филозофију и друштвену теорију у Београду, а на трећој међународној конференцији „Чему још образовање?”, која је носила радни наслов *Хуманизам, њосћхуманизам, антии-хуманизам: образовне ѡерсијективне*.

а увек према биополитичким и етичким чвориштима ових дискурса, што често изискује транспозиционално номадско кретање кроз ове нове велике наративе 21. века.

Постхуманистичка преосмишљавања хуманитета
у књижевности и култури

Естетско ангажовање за *conditio posthumana* је увек подвлачено као кључно за разумевање постхуманог из различитих перспектива, јер су то чиниле различите врсте уметности пре него што су горе наведене теоријске дисциплине оформиле поља својих деловања. Може се назначити да је разматрање постхуманог као потенцијала за преобликовање традиционалног хуманистичког схватања човека најпре могуће кроз уметничко преосмишљавање стварности. Управо овакве рефлексије о постхуманом јесу превасходно постале семиотички оквир у књижевности, која својим утопијским и дистопијским наративима, жанровима научне фантастике и сајбер панка, одувек пружа увид у невероватне и вероватне, замисливе и незамисливе светове, на које нас може упозорити и ка којима нас може отворити, што је одувек и радила. Хејлсова је међу првима истакла централно место које је књижевност имала у остваривању прича које су произлазиле из научних теорија, а које су покривале спектар проблема које би научни текстови само осветлили, али и занемарили, мислећи, пре свега, на етичке и културолошке импликације технолошког прогреса. Она наводи да је наратив у сржи како науке тако и културе те да самим тим књижевност има важну улогу у артикулацији постхуманог као технолошког и културолошког конструкта и концепта, јер она научним идејама и промислима даје конкретизацију.³² Она се такође осврће

---

³² К. Hayles, *How we became*, 21–22.

и на везе између структурирања информатичких система и књижевног текста³³ који назива „информатички наратив” (*information narratives*), којим је антиципирана хипертекстуална структура интернета, а што сведочи о интринзичним везама текста, имагинације и савремених технологија. Као књижевне примере информатичког наратива, Хејлсова говори о прози творца сајберпанк жанра Вилијема Гибсона (*William Gibson*), али и постмодернистичких аутора попут Алана Роб-Гријеа (*Alain Robbe-Grillet*) и Итала Калвина (*Italo Calvino*).

Међутим, оно што искрсава као питање у овим књижевним обликовањима постхуманог, јесте могућност постојања постхуманистичке књижевности, па и постхуманистичког читања. Постоје дебате и дискусије о томе да ли је постхуманистичка књижевност она у којој се изгубило присуство хуманог субјекта као аутора, или је довољно да хумани тј. људски субјект изгуби своје централно место у наративу, пре свега као приповедач или протагониста. Још једно од кључних питања књижевности која би била постхуманистичка је и језик, као основни перпетуитет иманентно хумане креативне имагинације и израза. Стога се као две једине сигурне категорије у одређивању постхуманистичке књижевности нуде тематика, од које највише и зависи постхуманистичка перспектива једног књижевног дела, а затим и ауторска постантропоцентрична перспектива на конституенте живог и неживог света.³⁴ У оваквим књижевним одређењима као специфично постхуманистичка књижевност, или најближа том одређењу, поставља се спекулативна фикција, која обухвата различите књижевне жанрове, од фантастике у ужем

³³ Исто, 42.

³⁴ C. Guesse (2020): “On the Possibility of Posthuman(ist) Literature(s)”, *Reconfiguring Human, Nonhuman and Posthuman in Literature and Culture*, New York, London: Routledge, 26–27, 32.

смислу и научне фантастике, до дистопијских и утопијских наратива и хорор прича, будући да се овим делима испитују и деконструирају категорије и границе хуманог и нехуманог.³⁵ Као примери спекулативне фикције и постхуманистичке књижевности могу се узети дела Урсуле ле Гвин (Ursula Kroeber Le Guin) (*Лева рука тиаме*, 1969), Маргарет Атвуд (Margaret Atwood) (*Слушкињина прича*, 1985) и роман Мишела Уелбека (Michel Houellebecq) (*Могућности осирва*, 2006). Бадмингтон³⁶ је у овом светлу издвојио и наративе који се баве темом ванземаљских облика живота, за којима се велико интересовање појавило седамдесетих година у различитим врстама уметности, а које је донело нове моделе преиспитивања, субверзије и деконструкције идеје о животу као иманентном за хумане субјекте, а који би се стога могли сматрати постхуманистичким.

Међутим, многа дела која припадају спекулативној фикцији могу бити двосмислена у својој постхуманистичкој перспективи у односу према хуманистичкој моделацији хуманог и постхуманог, те да заправо само појачају њихову дистинкцију и опозицију и тако потврде доминантни хуманистички антропоцентрични дискурс. У овоме се важност даје могућностима постхуманистичког читања, којим се тежи дати шири увид у могућности постојања онога што би се могло назвати постхуманистичка књижевност, будући да не изискује нужно тематизацију постхуманог света и њене будућности. Постхуманистичко читање тиме може бити примењено на било који књижевни период или текст, али под условом да покушава да мапира у тексту двосмислености око појма хумано, да одржи критички дистанцу како према

---

³⁵ Исто, 33.

³⁶ N. Badmington (2004): *Alien Chic*, New York, London: Routledge, 10–12.

представама хуманог тако и према представама нехуманог или другачијег од хуманог, указујући на нестабилност њихове есенцијалистичке поделе, истовремено се одупирући технолошком детерминизму у постхуманој телеологији.³⁷ На самом почетку свог разматрања о принципима постхуманистичког читања, Хербрехтер и Калус³⁸ истичу следеће:

Постхуманистичко читање подразумева читање против самога себе, против сопственог дубоко усађеног саморазумевања као члана или представника одређене врсте. То значи увек и већ пројектовати другост на људско, саосећати се и разумети позицију која проблематизује и подрива идентитет уједно се борећи за потврђивање оног блиског и дефинишућег.³⁹

Можемо пре свега закључити да постхуманистичко читање изискује теоријску и критичку постхуманистичку позицију, која би била уједно и метапозиција у односу према како хуманистичким и трансхуманистичким тако и према постхуманистичким онтолошким концептуализацијама и апоријама хуманог и нехуманог; да оно изискује чин деконструкције хуманизма кроз траг постхуманизма већ уписаног у њега; да оно подразумева вербализацију оваквих тумачења кроз једини познати систем комуникације – језик, чиме се постхуманистички интерпретативни увиди приближавају и уобличавају у оно што је хуманом читаоцу блиско.

³⁷ S. Herbrechter, I. Callus (2008): "What is Posthumanist Reading?", *Angelaki*, 13, 1, 97.

³⁸ Исто, 95.

³⁹ Превод ауторке рада. Оригинални цитат: "To read in a posthuman way is to read against one's self, against one's own deep-seated self-understanding as a member or even representative of a certain 'species.' It is already to project an otherness to the human, to sympathise and empathise with a position that troubles and undoes identity while struggling to reassert what is familiar and defining."

Као назнаку постхуманог и постхуманистичког у књижевности, Кларк⁴⁰ наводи присуство било какве трансформације хуманог, која би водила према његовој хибридикацији са оним што се означава као „друго-од-хуманог”. Ово друго од хуманог може бити монструозно, фантазамско, демонско или божанско, ванземаљско и артифицијелно, и њиме се деконструише, преиспитујући превазилази хумано или приказује нехумано као саставни део хуманог. Бавећи се новохуманистичким и постхуманистичким фигурацијама људског, као хуманог и нехуманог кроз историју књижевности, Розендал Томсен⁴¹ наговештава његов постепени развој од европске књижевности 19. века: романтизма, готског романа, викторијанске књижевности, модернизма, ослањајући се на писце попут: Мери Шели (Mary Shelley) (*Франкенштајн*, 1818), Теофила Готјеа (Theophile Gautier) (*Авајтар*, 1856), Роберта Луиса Стивенсона (Robert Louis Stevenson) (*Др Цекил и Мр Хајд*, 1886), Брама Стокера (Abraham Stoker) (*Дракула*, 1897), Виктора Игоа (Victor Hugo) (*Човек који се смеје*, 1869), Едварда Булвер-Литона (Edward Bulwer-Lytton) (*Паса која долази*, 1871), Херберта Џорџа Велса (Herbert George Wells) (*Времећлов*, 1895, *Рајн светиња*, 1898), Вирџиније Вулф (Virginia Woolf) (*Орландо*, 1928), Роберта Луиса Стивенсона (*Доктор Цекил и његов син Хајд*, 1931) и савременијих аутора 20. века попут Луја Фердинанда Селина (Louis-Ferdinand Céline), Мишела Уелбека (Michel Houellebecq) и Казуа Ишигура (Kazuo Ishiguro).⁴² Ова хронологија се може поставити и знатно шире, у делима

⁴⁰ B. Clark (2017): “The Nonhuman”, *The Cambridge Companion to Literature and the Posthuman*, Cambridge: Cambridge University Press, 141–150.

⁴¹ M. Rosendahl Thomsen (2012): “Three Ways of Change: the New Human in Literature”, *The Posthuman Condition: Ethics, Aesthetics and Politics of Biotechnological Changes*, Aarhus University Press, 117–127.

⁴² За постхуманистичке интерпретације примењене на англофону књижевност у српској књижевној критици, вид.: М. Живковић (2015): *Опелеги до његовог хуманизма и књижевности*, Ниш: Филозофски факултет.

писаца попут Вилијема Шекспира (William Shakespeare) (*Олуја*), Џонатана Свифта (Jonathan Swift) (*Гуливерова путовања*) или Волтера (Voltaire) (*Микромејас*), чија дела су већ тумачена и „прочитана” у постхуманистичком маниру.

Може се рећи да је књижевност 20. века појачано наставила да укључује у своје семиотичко поље другачије фигурације људског као хуманог и нехуманог, а затим и оног другачијег од људског, у складу са промењеним научним и друштвеним парадигмама, али врло често антиципирајући домете науке и њен утицај на хуманитет, као што је мање познат пример научнофантастична прича Едварда Форстера (Edward Forster) *Машина стјаје* (*Machine Stops*), у којој се још 1909. године антиципира интерфејс за комуникацију, засновану на различитим интернет алаткама. У истом светлу се данас јавило и тумачење и многих дела писца фантастичног реализма Хорхеа Луиса Борхеса (Jorge Luis Borges), у коме се не појављују постхумане фигурације или било какве назнаке будућих формулација егзистенције, али у којима се преиспитује натурализовано рационалистичко и картезијанско поимање света и човека, чиме се читалац из истог измешта у посве потхуманистичком маниру.⁴³ У српској књижевности постоји низ могућности постхуманистичке интерпретације и читања, међу којима се посебно може издвојити *Антрополошка трилогија* Борислава Пекића која обухвата романе *Беснило* (1983), *Атлантиду* (1988) и *1999* (1984), која нуди не само постхумане фигурације живота, биоинжењерски и технолошки моделоване нове хумане или нехумане облике живота који обележавају крај сваког хуманог постојања, већ даје и посве постхуманистички критички увид у идеологију хуманизма и његов крах у утопијским пројектима трансхуманизма.⁴⁴

⁴³ Вид. S. Herbrechter, I. Callus (2009): *Cy-Borges. Memories of the Posthuman in the Work of Jorge Luis Borges*, Lewisburg: Bucknell University Press.

⁴⁴ Рад се неће бавити постхуманистичким читањем и анализом поменутих романа Пекићеве антрополошке трилогије, већ ће само на-

* * *

Оно што нам наративи о постхуманом – било они књижевноуметнички или чисто научни – изискују је да схватимо човека као резултат процеса и вишеструких релација органског и неорганског, али да се у том приступу оцртају „црвене линије” тј. етички и легално размотрени оквири и границе, као и да се дефинишу различити употребни модули биоинжењеринга и паметних технологија одржавајући равнотежу између биоконзерватизма и технофилије, тежећи очувању хуманости и хуманизма као етичке категорије и циља. На овом путу и са оваквим усмерењем треба континуирано пропитивати ауторитет научних метафора и њихове везе са институционализованим позицијама моћи, и то кроз својеврсне критичке или културолошке студије науке, при чему би се наука – као и управо књижевност која се бави постхумани(стички)м темама – схватала као једна форма културне праксе и производње.

значити подобност и неопходност проучавања истих, чиме би се општем мапирању постхуманизма у књижевности дали нови али значајни сегменти и увиди кроз визуру српске књижевности. Као на назнаку почетка истих, упућујемо на рад: М. Лојаница (2022): „Паралитерарни епос Борислава Пекића”, *Жанровска укршћена српске и англофоне књижевности*, бр. 3, Нови Сад: Матица српска, 37–50.

Assistant Prof. JELICA A. VELJOVIĆ, PhD
University of Kragujevac
Faculty of Philology and Arts
E-mail: jelica.veljovic@filum.kg.ac.rs

FROM HUMAN TO POSTHUMAN:
FORMULATIONS AND DISTINCTIONS WITHIN
THE NEW HUMANITIES' PARADIGM

SUMMARY: The main objective of this paper is to define and categorize different definitions and concepts that have appeared within the critical and discursive framework that deal with the posthuman as: a new term within the Humanities; phenomenon of the contemporary world and humanity; ideological tool for the biopolitics of the 21st century. In that sense, the main focus of the paper is to establish discursive borderlines between various disciplines and concepts used in analysis of the so called posthuman condition or the posthuman age, which are mainly the posthuman, the posthumanism and the transhumanism. Besides this, the paper demonstrates ahistorical, philosophical and cultural continuum of certain ideas that are nowadays marked as posthuman, as well as the ahistorical continuum of human reflexions on the phenomenon which are exceptionally being related to the contemporary period, but that proved to go as far as to the Ancient Greece, Medieval period, Renaissance and Enlightenment. That is how it has revealed the ontological differentiation between two main scientific and theoretical perspectives on the posthuman itself: between posthumanism and transhumanism.

This perspective is maintained in the second part of the paper, which is a critical outlook and reassessment of the literature that deals with these new and posthumanist figurations of the human, but which appeared long before the Fourth Industrial Age and domination of cyber culture. Furthermore, it includes the discussion on the possibilities of what posthumanist literature could and should be, as well as the main principles of the posthumanist reading. These insights enabled the sketching and mapping of the basic reflexions about the posthuman

within the Humanities and Arts, and about the posthumanist and transhumanist stances as new modes of investigation of the human and humanist, which tend to mark the lines of its development in the 21st century.

KEY WORDS: posthuman, posthumanism, transhumanism, (in)human, posthumanist literature, posthumanist reading